

Recensioner

Krigarnas och helgonens tid; Väst- europas historia 400–800 e.Kr.

Dick Harrison

Prisma: Stockholm 1999. 592 sidor

LÅT MIG SÄGA det genast: det här är ett arbete som bryter ny mark på mer än ett sätt. Den närapå 600 sidor tjocka volymen presenterar en ”dunkel” period i Västerlandets historia som hittills inte sett sin värdiga skildrare på svenska språket. På så vis fyller den upp ett gapande tomrum för lekman och lärd – jag kan tänka mig att boken med fördel kan läsas av t.ex. järnåldersarkeologer som önskar sätta in sina resultat i en allmänuropeisk kontext. Men det är väl att märka att Dick Harrison inte endast presenterar en syntes av vad andra har gjort. Hans verk är i lika hög grad en frukt av mångårig forskning kring den tidiga medeltidens samhällsstrukturer, vilken redan visat sig i en rad lärda monografier och artiklar. Boken bygger i mycket hög grad på författarens inläsning av de skriftliga källorna (på originalspråken!), vilka nagelfars med nya friska ögon.

Dick Harrison anlägger, inte minst, ett historigrafiskt perspektiv på den tid han behandlar, ett perspektiv som inte oväntat utfaller till nackdel för den traditionella synen på denna svårstuderade period. De fyra hundra år det här rör sig om har i det lärda och allmänna medvetandet kommit att utgöra sinnebilden för barbari och mörker. Tiden från folkvandringstammarnas intrång i Romarriket 406 till den karolingiska renässansen i slutet av 700-talet ses ännu gärna som en tid då råa järnåldershövdingar rutinemässigt släppte lös sina än räre horder mot de olyckliga inbyggarna i det fallna Västromeiska riket. Medan hög- och senmedeltiden sedan en tid tillbaka börjat återupprättas (man kan på svensk botten nämna Michael Nordbergs böcker i ämnet) har den tidiga medeltiden tett sig avskräckande in i nyaste tid.

Författaren konstaterar att mycket av denna dåliga press kan bero på att källmaterialet helt enkelt inte finns kvar. Mycket skrivet material som bevisligen funnits, och som skulle kunna ha belyst sidor av de västeuropeiska kungarikernas andliga odling är för alltid borta – författaren nämner Spanien som skräckexemplet, tydligen som följd av dålig arkivpraxis. Det har också funnits en tendens att övertolka olyckor och våldsamheter. Politiska rötter som den förfärlige hertig Rauching, vars karriär får inleda boken, har lyfts fram som på något sätt typiska för epoken, vilket enligt Dick Harrison är ungefär lika begåvat som att nämna Jack the Ripper som representant för det victorianska England. Vidare diskuteras en olycka av en helt annan dimension, den s.k. justinianska pesten på 500-talet, vilken finns omtalad av samtida källor i bysantinsk kontext. Fantasi-fulla forskare, även i Sverige, har här velat se en viktig orsak till en ponerad nedgång i befolkningen. Sådana spekulationer vederläggs elegant och övertygande av författaren, som påvisar att pesten trots moderna påståenden om motsatsen inte kan ha nått Nordeuropa.

Boken karaktäriseras överhuvudtaget av en bitvis ganska bitisk polemisk ton mot lärda företrädare. För den allmänintresserade publik boken tycks vända sig mot går oundvikligen mycket av detta deras näsor förbi. Bland tätt duggande exempel på författarens vilja att göra upp med äldre forskning kan man nämna hans diskussion av etnicitet, som han själv påpekar något av ett modebegrepp på senare tid. Dick Harrison utvecklar här tankar, påbörjade i hans avhandling, och hävdar att begreppet är högst intressant att studera även i en tidigmedeltida kontext. I äldre tider, menar författaren, har begreppet kunnat grundas på tillhörighet till religion, avhängighet till vissa symboler, ponerad härstamning etc. Etnicitet har med andra ord varit en komplicerad och skiftande företeelse. I anslutning till

RECENSIONER

detta kritiseras svenska forskares användning av folknamnet svear; den kontinuitet man vanligen tillskrivit folkstammen, från Tacitus till medeltiden, förefaller orimlig sett i allmänneuropeiskt perspektiv, då "goter" och "langobarder" kunde betyda olika saker vid olika tidpunkter.

Det kan här endast bli tal om några smärre nedslag i den innehållsrika texten, för övrigt försedd med ett flertal vackra illustrationer i färg. Författarens totalhistoriska ambitioner är tydliga. Av bokens fyra huvudkapitel presenterar det första ett politiskhistoriskt "skellett" som sedan följs av tematiska kapitel om människans försörjning, idévärlden och människan som samhällsbyggande varelse. Vad Dick Harrison i detta sammanhang avser med "Västeuropa" är i stort sett det gamla Västromerska riket jämte Tyskland, Skottland och Irland. Utblickar görs österut och norrut när behovet så påkallar. Författarens stora förtrogenhet med källmaterialet visar sig i en fristogig exemplifiering av scener och situationer som utförligt återberättas och tolkas. Detta är nära avhängigt av hans uttalade historiesyn: historien skapas av människor och grupper av människor, inte av anonyma, determinerande krafter. Romariket hade inte behövt falla under "barbarernas" svärd om en kraftig hand reorganiserat vädret, Spanien hade inte nödvändigt fallit under islam om inte Tariq korsat Gibraltarsund, och så vidare.

Dick Harrisons resonemang mynnar ut i en sorts äreräddning för Europas "mörka" århundraden. Det var under denna period ingalunda fråga om en katastrofal nedgång i ekonomiskt, socialt och politiskt hänseende; snarare rör det sig om en förskjutning av kulturella mönster. Människor gjorde saker och ting på andra sätt än tidigare.

Personligen tror jag författaren har rätt på flera vitala punkter, men samtidigt inger hans uppenbara iver att göra upp med tidigare forskning vissa farhågor. Ofta får läsaren känslan av att Dick Harrison till varje pris önskar bevisa att alla andra har fel, och att han därvid måste pressa sitt material. Detta rubbar likväl

inte det mycket positiva slutomdömet av boken. Speciellt med tanke på det mycket smala fält medeltidshistorien idag utgör i vårt land är Krigarnas och helgonens tid en kulturgärning av första rangen.

Hans Hägerdal

Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika. Vad är skogshistoria, hur har den skrivits och varför?

Ronny Pettersson, red

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 22, 358 s.

SKOGSHISTORIA, DET KAN låta trågt, och tanken förs till studier som fokuserar på sågverkens och skogsindustrins framväxt under 1800-talet. Då handlar det framförallt om kvantiteter av kubikmeter massaved och sågtimmer och om skogsnäringsens expansiva utveckling. Syftet med föreliggande skogshistoriska antologi är emellertid inte begränsad till att spegla sågverkens och skogsindustrins historia. Målsättningen med antologin är att ge både en översikt över ett idag allt bredare definierat ämne, *skogshistoria*, och att diskutera dess framtida inriktning. Dagens skogsforskning tangerar en rad teman t.ex. konflikter om skog och utmark; skogen och naturmiljön; skogen och skogslivets kulturella dimensioner; skogen och de globala miljöfrågorna. Skogshistoria definieras således relativt brett, öppet och kritiskt och har därmed också en stor utvecklingspotential.

Forskningsöversikt och en orientering i de nyare perspektiven och problemfälten ges framförallt i genomgångarna av skogshistoriens utveckling i Norden, Västeuropa och Nordamerika. Dessa ger värdefulla ingångar till aktuell forskning och litteratur om skogen. Därtill kommer information om aktuella internet-adresser samt en omfattande litteraturlösteckning. En översikt över de viktigaste arkiven ges av *Gunilla Nordström*, i bidraget *Vä-*

gen till skogen: *Forskningsmöjligheter i arkiv*. Både privata företagsarkiv som Iggesund bruk AB arkiv och statliga arkiv som skogs-kommissionens arkiv presenteras. Ett bra hjälpmedel för forskaren är idag också den nationella arkivdatabasen, (NAD) som innehåller en stor mängd information från våra arkiv.

De flesta inläggen utgår ifrån den svenska forskningshorisonten. En agrar synvinkel på skogen och dess nyttjande lägger *Janken Myrdal* i artikeln *Skogshistoria i ett agrarhistoriskt perspektiv*. Det är utifrån bondehushållens ekonomi som Myrdal diskuterar utmarker och skogstillgångar som en integrerad del av den agrara produktionen. Det är ett perspektiv som är viktigt och som tidigare lyfts fram i forskningen om de smäländska böndernas ekonomi av historikern Lars-Olof Larsson och kulturgeografen Olof Nordström. Även finska forskare har sett på skogsresurserna i sådana sammanhang, och påtalat att skogens ökade bruks- och bytesvärde kan diskuteras också för perioder långt före den skogsindustriella dynamiska 'Klondike'-utvecklingen under 1800-talet.

De värdefulla tillgångarna av skog och utmarker uppmärksammas alltså alltmer. Lagstiftningen följs också bakåt i tiden med upprinnelse i våra medeltida landskapslagar. I ett innehållsrikt bidrag *"Blifver ondt att förena sikh" – några linjer i skogslagstiftningen om utmark och skog*, av *Per Eliasson* och *Gustaf Hamilton*, ses utvecklingen i ett långt tidsperspektiv. Regleringar av resursutnyttjandet och konflikter kring nyttjandet av gemensamma tillgångar på skogsallmänningar kan utläsas ur lagstiftning, stadgor och förordningar angående skogen. Skogstillgångarna har således alltid varit föremål för intressemotsättningar. Den expansiva kolonisationspolitik, som *Gustav Vasa* och de efterföljande *Vasakungarna* bedrev beskrivs, liksom den omfattande diskussionen angående befarad skogsbrist under 1600- och 1700-talen. Det var skogsbristen bl.a. vid bruk och gruvor, som ledde till diskussion och lagstiftning med nya skogs-

ordningar under 1600- och 1700-talen. *Axel Oxenstierna* kommenterade de olika synpunkterna som dryftades i diskussionen om den nya skogsordningen år 1647 just med orden *"Blifver ondt att förena sikh"*.

Författarna menar att skilda intressen präglar också dagens diskussion om skogsbruket. Skogarna ska t.ex. tillgodose miljö och naturvårdsintressen men också skogsindustrins råvarubehov. En utveckling där skogen exploateras och skövlas vore katastrofal ur miljösynpunkt. Miljöforskare har påvisat skogarnas stora betydelse för neutralisera de skadliga koldioxidutsläppen. På sikt och i ett globalt perspektiv kan en växande befolknings livsmedelsbehov leda till att också skogstillgångarna minskar, då allt större arealer tas i anspråk för uppodling.

Sverker Sörlin och *Anders Öckerman* diskuterar i sitt bidrag idéhistoriska perspektiv på svensk skogshistoria. Av deras genomgång framgår att etnologer och antropologer ofta närmat sig skogen med mentalitets- och idéhistoriska grepp. Ett mycket intressant bidrag gav etnologen *Ella Johansson* med sin avhandling *Skogarnas fria söner*. Hon påvisade i sin studie hur djupt rotade föreställningar om det fria livet i skogen levde kvar långt fram i tiden. De goda möjligheterna till jakt och fiske, och ett av stat och privata jordägare relativt oberoende liv, ledde till en ambivalent hållning bland skogsarbetarna. Det dagliga slitet i skogen var trots allt oerhört hårt ännu vid 1900-talets början, men myten om det fria livet fortlevde. Av Sörlins och Öckermans genomgång framgår att det idéhistoriska fältet ännu är relativt obearbetat och att vi har få systematiserade genomgångar av föreställningsvärldar, mentaliteter och natursyn. Det finns ingen svensk motsvarighet till den engelske historikern *Keith Thomas* studie om förhållandet mellan människan och naturen. Detta trots att vi har en rik skönlitterär tradition som knyter an till vår nordiska naturnära kultur.

Samma tema, människan och naturen, diskuterar *Urban Emanuelson* i sin artikel, *skogshistoria som växelverkan mellan skog och män-*

RECENSIONER

niska. Han pläderar för att skogshistoria ska innehålla ett brett spektrum av discipliner: humanistiska, samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga. Han presenterar också olika traditioner som den pollenanalytiska-arkeologiska, den etnologisk-geografiska, den ekologiska och den klassiska traditionen. Skogshistoria tillhör inget ämne, det är ett tvärvetenskapligt forskningsområde menar Emanuelsson. Något som också framgår av *Lars Östlunds* artikel *Skogshistoria i Halland, Bergslagen och norra Norrland – jämförelser och tvärvetenskapliga perspektiv*.

De utblickar som de olika bidragen från skogshistoriker verksamma i Danmark, Finland, Norge och Tyskland ger, bekräftar att intresset för ett bredare spektrum av teman inom skogsforskningen är aktuellt också i den internationella debatten. Den danske skogshistorikern *Bo Fritzboeger* definierar t.ex. skogshistoria som en specialdisciplin, ”der søger at belyse skovens økosystemer og menneskets udnyttelse af disse i et historisk perspektiv”. Den skogshistoriska forskningen ska kopplas till, och får inte isoleras från, den ”stora” natur och kulturhistoriska utvecklingen. Den tyska inriktningen presenteras av *Helmut Brandl* som på likartat sätt menar att skogshistorien inte får avskiljas från den allmänna historiska utvecklingen. Några av de fält han nämner är: den rättshistoriska utveckling av äganderättsliga förhållanden; skogens relation till den agrarhistoriska utvecklingen; skogen och de sociala förhållanden och villkor som haft betydelse för skogsbygdernas folk; de ekologiska och miljöhistoriska aspekterna.

Ronny Pettersson bidrar med en översikt över forskningsutvecklingen i Frankrike och Storbritannien. Av den framgår att både den franska och brittiska skogsforskningen har fäst stor uppmärksamhet på de sociala och ekonomiska villkoren för skogens folk, och på skogens potential som försörjningsmöjlighet för stora grupper. Den sociala dimensionen har betonats av forskare som *Robert M. Manning* och *Oliver Rackham*. Konflikter om nyttjanderättigheter, de s.k. common rights,

har varit och är ett centralt tema i den brittiska skogsforskningen. Ett kortare bidrag ges av fransmannen *Andrée Corvol-Dessert*, där skogen och miljöfrågorna lyfts fram.

Antologin avslutas med ett bidrag författat av *L. Anders Sandberg* som belyser skogsforskningen i USA och Canada. Han konstaterar att föreställningarna om skogen i USA hör samman med kolonisationsrörelsen västerut. Det handlade om att röja upp och nyodla. Det finns också en romantisk syn på skogen som obändig vildmark. Skogen har ett starkt symbolvärde i USA, kopplad till nationell och kulturell identitet. Också genom den kanadensiska skogshistorien löper som en röd tråd temat om ”människans envisa kamp med den vilda naturen och de problem som är förknippade med att leva i en hård och ogästvänlig natur.” Myterna om vildmarksliv och de nordamerikanska synsätten på skogen återspeglas även tydligt i utformningen och prioriteringen av de stora nationalparkerna. En mer kritisk skogs- och miljöhistoria håller dock på att etableras. Sandberg menar att en nordamerikansk skogshistorisk forskning kommer att växa fram som fäster större uppmärksamhet på skogens betydelse både för biologisk och kulturell mångfald.

Sammanfattningsvis kan konstateras att antologin, *Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika*, ger en bred översikt över den skogshistoriska forskningens inriktning i västvärlden. Flera breda fält och problemområden presenterats. Dessa kan kombineras på många olika sätt och ge ämnet en dynamisk utveckling, vilket är särskilt angeläget med tanke på den rovdrift som dagligen sker i Latinamerika, Afrika och Asien. Den ofrånkomliga samtiden behöver globala, miljöhistoriska och kulturella perspektiv på nyttjandet av skogens resurser. Både skogen och skogsforskarna behövs.

Kerstin Sundberg

Den oövervinnlige. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt

Peter Englund

Atlantis, 2000. 800 s.

I SIN NYA BOK berättar Peter Englund att då Georg Stiernhielm läste upp sin hexameterdikt *Hercules* för Karl X Gustav, blev kungen så förtjust att han klagade över att dikten inte var längre. Det var, säger Englund, ett synnerligen vackert beröm, eftersom dikten är på över 500 rader. Då undrar läsaren om denna kommentar är ett utslag av författarens självironi, eftersom Englunds egen bok är på 800 sidor och omfattar tiden 1648–1660.

Vad är det egentligen för bok som Peter Englund har skrivit? – Den kallas för en fortsättning på *Ofredsår*, som kom 1993 och var 632 sidor tjock. Läsaren förväntar sig att den på något sätt skall handla om Erik Dahlberg, som fram till 1660 hette Erik Jönsson. Så är det inte. Först på sidan 436 dyker Erik Jönsson/Dahlberg upp. Finns det någon individ som i den föreliggande boken är huvudperson är det kungen själv, Karl Gustav.

I den mån Peter Englunds stora projekt skall vara en biografi, har det nu rejält kapsejsat. 1430 sidor finns alltså om den tid Erik Dahlberg levde och de täcker åren 1625–1660. Då har Dahlberg sina viktigaste år framför sig fram till döden 1703, bland annat som stadsplanläggare för Karlskrona, landshövding i Jönköping, generalguvernör i Livland och en av tidens ledande fästningsbyggare och arkitekter.

Ett något sent råd till en alternativt uppläggning av Englunds projekt skulle innebära en rekommendation om en biografi på 3 à 400 sidor över Erik Jönsson/Dahlberg, en lika stor biografi över Karl X Gustav med alla hans krig samt en essäsamling som belyser olika aspekter av 1600-talets liv och tänkande.

Peter Englund har ett språk som tydligen upplevs som attraktivt av många. Han är oerhört detaljrik och frossar särskilt i krigets hemsκτηer. Samtidigt är han personlig och

småpratrar med läsarna. 1600-talsorden blandas med dagens vardagliga uttryck som "ditten och datten". Man kan säga att han är historieskrivningens Gunnar Sträng. Han använder aldrig svenska ord, där sådana kan remplaceras av utländsk vokabulär. Varför skall man helt plebejiskt skriva att krigandet i Danmark förvandlat Dahlberg till en riktig danskätare, när man enligt Englund kan skriva att det "transmogrifierat" honom på detta sätt? Eller varför tala om den polska adelns storgods, när man kan tala om dess latifundier? Det är ju ett ord som vi som läst latin skall känna till.

Jag tycker som bör ha framgått att Peter Englund är tröttande detaljrik. Icke desto mindre är det bra att han så tydligt visar krigets förfärande vardag och att han på intet sätt döljer den oerhört aggressiva politik gentemot sina grannar som Karl Gustavs Sverige förde. Ett alternativt som jag menar är farligt kan man finna i den på många sätt utmärkta *Boken om Sveriges Historia*, som utkom förra året. Där skriver Kekke Stadin: "Under 1650-talet fördes åter krig mot Polen, Ryssland och Danmark." Alltså, på en knapp rad sammanfattas där vad som Englund skriver på 800 sidor. Men man skriver inte att Sverige var den aggressiva staten och att kriget huvudsakligen fördes på polskt och danskt territorium. Läsaren av denna bok kan inte förstå sin polske bekants tal om svenskkrigen som början till Polens olyckor eller om den underbara räddningen av Polen genom Czestochowas svarta madonnas ingripande mot svenskarna.

Karl Gustav var en skicklig krigare, fostrad under Trettiöåriga kriget. Han var en god organisatör, och inte minst var han en djärv och hänsynslös spelare. Efter enorma inledande framgångar misslyckades spelet i Polen, men hans förmåga att gripa tillfället firade triumfer i Danmark inte minst genom de våghalsiga tågen över Lilla och Stora Bält.

Karl Gustav hade emellertid samma svaghet som den tidigare "hjaltekungen" Gustav Adolf och som sonsonen Karl XII än mer hade. Han kunde och ville inte avsluta krigan-

RECESSIONER

det. Hela Europa upprördes, när den svenske kungen strax efter freden i Roskilde gick till förnyat angrepp mot Danmark, denna gång för att utplåna landet som självständig stat. Så visar Karl Gustav övertydligt att det är lätt att börja ett krig och svårt att avsluta det.

Peter Englund har skrivit en bok som kan göra besökaren av Stortorget i Malmö och Nordiska Museet i Stockholm tankfull. På båda ställena sitter den tjocke pfalziske kungen till häst. I Malmö möter danskarna, som nu färdas över bron, den kung som varit mer hänsynslös mot danskar än någon annan. Och så sitter han vid Nordiska Museet, som man tror skall vara en manifestation av nordiskt tänkande och nordisk samförståndsanda.

S.O.

Nils Bielke (1644–1716) Firad i nådens dagar, fälld i onådens

Ingvar Eriksson

Atlantis förlag, Stockholm 2000. 425 s.

FRÅN MAKTENS HÖJDER till botten av onåd. Så kan man sammanfatta högaristokraten, fältmarskalken och riksrådet Nils Bielkes liv. Längre i gunst hos Karl XI, för att sedan möta den absoluta onåden hos Karl XII. Som hovman, diplomat och krigare rörde sig Bielke i tidens främsta kretsar i Sverige och Europa. Hans liv sammanfaller med några av de mest dramatiska akterna i stormaktstidens historia. Därför är en bok om honom intressant ur flera aspekter.

Den bok som Ingvar Eriksson nu har skrivit om Bielke bygger delvis på nytt arkivmaterial. Redan i inledningen betonar dock författaren, att avsikten inte varit att skriva någon ”regelrätt biografi”. Med stöd av det nya materialet har syftet främst varit att nyansera bilden av en person som tidigare dömts ganska hårt av forskningen. Speciellt för gärningarna under tiden som generalguvernör i Pommern. Eriksson har valt att fokusera på den senare delen av Bielkes liv. Därmed ligger tyngd-

punkten i studien på tiden strax före reduktionen fram till hans död 1716.

I sexton omfångsrika kapitel får vi olika bilder från tiden som militär, ambassadör och generalguvernör. I fokus finns även privatpersonen Bielke. Bland annat lyfter Eriksson fram godstillvaron på Salsta med belysning av de sociala relationerna till de underlydande. I detta avsnitt ges även inblickar i de aristokratiska kretsarna i palatetsmiljöerna i Stockholm. Därpå får vi följa huvudpersonen till slaget vid Lund, där han kom i stor gunst hos Karl XI genom att våga när allting riskerade att brista. Härifrån finns några berömda ord som i efterhand har tillskrivits kungen: ”Den dagen dansade min krona på Bielkens värjspets”. Vad som talar emot att kungen ligger bakom detta yttrande, är att den blivande enväldsuregenten inte var någon man av stora ord. Han var inbunden och fåordig. Var det kanske Bielke själv som låg bakom dessa bevingade ord och på så sätt regisserade sin egen propaganda? Troligast är väl att raderna tillkommit i efterhand och inte ska tillskrivas någon av parterna. Efter kriget i Skåne följde en tid som ambassadör i Frankrike för Bielke. När han återvände till Sverige var reduktionen i full gång. Även Bielke fick smaka på godsindragningarna, men tycks ha klarat sig ganska lindrigt undan. Däremot rubbades förtroendet för kungen. En besviken Bielke begav sig efterhand utomlands i krigstjänst i Ungern. Därifrån arbetade han hårt på sitt eget rykte i informativa brev till Karl XI. Utan tvivel var Bielke en skicklig militär. För sina insatser mot turkarna i Ungern belönades han med kejsarlig fältmarskalklöjtnantsgrad och tysk riksgrevetitel. I samma skede upphöjde Karl XI honom till riksråd och greve. Härpå följde en tioårsperiod av generalguvernörskap i Pommern, en tid som i efterhand renderade Bielke grova anklagelser i form av ”mynttillverkning” för egen vinning och bedrivande av ett högt diplomatiskt spel som inte sanktionerats ifrån högsta ort. Efter Karl XI:s död 1693 var Bielkes karriär i nedförbacken. Karl XII åtalade honom för missgärningarna under guvernörstiden.

Han dömdes till döden, men beåddades. Återstoden av sitt liv försökte Bielke reparera sitt rykte och nådde en viss framgång. Spelet var dock definitivt över. Fram till sin bortgång levde han ett tillbakadraget lantliv.

Sammantaget är jag positiv till studien. Eriksson är väl förtrogen med tiden och ämnet. Han berättar sin historia utan att gå till överdrifter. Ändå är det här man önskar att svängarna tagits ut lite mer i vissa diskussioner. Möjligen hänger denna försiktighet samman med att Eriksson inte är historiker av facket, något som är både en styrka och en svaghet, enligt Eriksson själv (s. 9). Detta kan jag hålla med om. Att stå utanför själva ämnet i sig kan vara en styrka. Utanförskapet kan leda till upptäckter av det som en "hemmablind historiker" för länge sedan avvisat och bedömt som mindre intressant. Därmed är vi inne på frågan om vad som saknas mest hos Eriksson i förhållande till hur en fackman hade disponerat undersökningen.

Framförallt tror jag att det hade resulterat i en högre problematiseringsgrad och en tydligare dialog med dagens forskning på området. Detta hade varit möjligt utan att göra avkall på berättarglädjen också inför en bredare publik. Som det är nu känns vissa av diskussionerna i undersökningen inaktuella. Så är avsnitten som knyter an till reduktionen mycket onyanserade. Exempelvis kan det väl knappast ha handlat om några "aningslösa" år för högadeln tiden före reduktionen med tanke på att reformplanerna låg i öppen dager? Det är även en anmärkning jag vill göra överlag. Mycket av den litteratur Eriksson utgått ifrån har några år på nacken. Delvis hänger det samman med att det som skrivits om Bielke går tillbaka ganska långt i tiden, vilket tyvärr kommit att färga framställningen överlag. Samtidigt är Erikssons ambition, att nyansera bilden av Bielke, lofvärd. Som det är nu är det emellertid svårt att se vad som verkligen är nytt i sammanhanget. Detta gäller inte bara för huvudpersonen själv, utan också om själva tiden och det samhälle han levde i. Visst kan ett tidigare outnyttjat arkivmaterial bidra till

nytt ljus i sådana frågor, men frågan är om inte den viktigaste kunskapen är att problematisera, jämföra och ständigt ifrågasätta sitt material. En kunskap som i första hand inte konstrueras i arkiven, utan genom vetenskaplig skolning med ett ständigt stötande och blötande av material och kunskaper. Det är väl främst här Eriksson brister i vissa avseenden. Nu menar jag inte att användandet av flera teorier i sig ovillkorligen leder till en intressantare historieskrivning. Däremot kan den vetenskapliga skolningen ge uppslag även från områden som kan vara skilda från själva ämnet. Härigenom kan tolknings- och analysnivån skärpas. Rimligen ger det en intressantare historia.

Vidare saknas noter och trots att verket riktar sig mot en bredare publik, undrar jag om det är ett riktigt vägval. Nog hade det funnits plats för mer sparsamma noter utan att läsvärdet hade förtagits? Med all säkerhet hade det skapat en tydligare överblick och lyft upp många av diskussionerna till en intressantare nivå. Avslutningsvis ska sägas att Eriksson, mina anmärkningar till trots, har åstadkommit en läsvärd bok. Plus i kanten blir det också för käll- och litteraturlistan samt personregistret.

Peter Ullgren

Jordens kretslopp. Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910

Erland Mårwald

Umeå: Idéhistoriska skrifter 33, Institutionen för historiska studier, Umeå universitet (2000)

VAD ÄR DET SOM GÖR att växterna kan växa? Vad är det som gör att vissa åkrar är bördiga, andra ofruktbara? Vad händer om människan ständigt avlägsnar skördar från en åker? Vilken vetenskap kan besvara sådana frågor? Kemin. Så löd svaret i mitten av 1800-talet. Och ibland än mer precist: agrikulturkemin.

RECESSIONER

I centrum för Erland Måralds avhandling står agrikulturkemin och Lantbruksakademien. Man skulle kunna säga att den handlar om Lantbruksakademiens uppgång och fall, från att ha stått i centrum i jordbrukets utveckling till att den trängdes ut i dess periferi. Och i denna utveckling spelade den kemiska vetenskapen en viktig roll. Därmed är också sagt att det handlar om institutioner och de personer som byggde upp och befolkade dem, hur man argumenterade och agerade och fick stöd och resurser för agrikulturkemin som vetenskaplig och praktisk verksamhet, hur denna vetenskap användes för att legitimera andra verksamheter, bl.a. sådana som innebar ett mer resursintensivt jordbruk och nya länkar mellan jordbruket och omvärlden. Det handlar om moderniseringen av den gamla dominerande näringen under den senare delen av 1800-talet.

EM anlägger ett uppifrånperspektiv. Det är inte bönderna som står i fokus för undersökningen utan Lantbruksakademien – vid den tiden en blandning av intresseorganisation, vetenskaplig institution och ämbetsverk – de av akademien anställda lantbrukskemisterna och Justus Liebig (1803–1873), symbolen för det vetenskapsbaserade jordbruket.

Liebig tillförde lantbruksvetenskapen en kemisk teoribas – EM påpekar att hans berömda *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (1840) utgör ett slags ”år noll” i den lantbrukskemiska kronologin. Hur kunde jordens resurser vara konstanta när växter och djur hela tiden livnärde sig på dem? Liebig hade ett nytt svar på denna gamla fråga. Växtnäringsämnen måste på något sätt föras tillbaka till jorden. Liebig betonade mineralernas betydelse, kopplingen mellan naturens organiska och oorganiska delar, materialutbytet mellan växter, djur och mineralriket. Det fanns ingen fundamental skillnad mellan den organiska och oorganiska naturen. – Liebig bröt ett dominerande tankemönster: naturens gränser är inte absoluta, de sätter inte stopp för den ekonomiska expansionen.

Kemisterna kunde med hjälp av analyser av jord avgöra vilka ämnen som saknades. Och som därmed borde tillsättas. De kunde hjälpa bönderna att se hur de skulle förbättra sin jord och öka avkastningen från den med hjälp av insatser från vetenskap och med hjälp av naturresurser och kapital.

Under 1850-talet började Lantbruksakademien diskutera den nya kunskapen. När akademien väl hade fått gehör för att inrätta en tjänst i agrikulturkemi – den tillsattes 1856 – började den plädera för agrikulturkemiska försöksstationer. Ultuna startade sin verksamhet 1861. Två år senare inrättades en försöksanstalt på Experimentalfältet. Och institutionsbyggandet fortsatte. Under perioden 1860–1900 inrättades t.ex. 11 kemiska stationer och 21 frökontrollanstalter.

EM framhåller platsens betydelse. Agrikulturkemin skulle synliggöras genom mönsteranläggningar, laboratorier, tidskrifter osv. Vetenskapen/disciplinen skulle få en plats i samhället. Det gällde att bygga upp auktoritet, att få verksamheten att framstå som nyttig. Experimentalfältet skulle genom sin utformning bidra till att sprida nya metoder men också vara en moralisk förebild som visade på vikten av flit och noggrannhet. Det var här vetenskap och praktik jämkades ihop. På försöksfältet materialiserades den agrikulturkemiska retoriken. (s. 89ff.)

EMs inledning, med syften, frågor, avgränsning, perspektiv, teoretiska utgångspunkter och forskningsläge, är ovanligt stimulerande. Och det finns mycket annat man kan uttrycka sin förtjusning över. EM sätter t.ex. på ett intressant sätt in kontroversen om havreexporten under 1860-talet i ett lantbrukskemiskt perspektiv. Detsamma gäller Lantbruksakademiens och agrikulturkemisternas pläderande för sockerbetsodling i Sverige. EM behandlar också förtjänstfullt sambandet land–stad, bl.a. med utgångspunkt från J. H. von Thünen (1783–1850) och William Cronons *Nature's Metropolis* (1991): hur system för källsortering och återvinning mödosamt byggdes upp i slutet av

1800-talet, lantbrukskemisternas engagemang för detta utifrån ett kretsloppstänkande; hur dessa system övergavs under 1920-talet; hur frågan om latrin och avfall reducerades till en ekonomisk fråga och kommunalteknisk uppgift – nu gällde det bara att bli av med skiten; hur jordbruket (och staden) alltmer frigjordes från sitt lokala sammanhang. Det organiska avfallet gick inte längre från staden tillbaka till landet. Istället blev det förorenande utsläpp, deponering och förbränning. En resurs *blev* ett avfall: ”avfall” är något lika dynamiskt som ”resurs”; de är nästan varandras spegelbilder. – Man kan notera att de som ivrade för återvinning och kretslopp använde argument, uttryckte förhoppningar, visade på (teoretiska) möjligheter, stötte på praktiska svårigheter och upplevde misslyckanden som vi till stora delar känner igen från dagens diskussion och praktik.

Ett annat högst läsvärt kapitel handlar om konstgödselindustrins framväxt och kemisternas roll i denna. Omkring 1850 kommersialiserades och industrialiserades gödselhanteringen. Det uppstod en långväga handel, först med benmjöl och sedan guano. Denna handel ledde till att kommersiella nätverk och kommunikationssystem byggdes upp. Konstgödseltillverkningen kom att allt mer baseras på oorganiska, ändliga naturresurser. I Sverige startade Stockholms Superfosfat sin verksamhet 1871 och Skånska Superfosfat 1875. Symbiosen stad – land bröts. Istället uppstod länkar till gruvindustri, energiproduktion och kemisk industri.

EM leder läsaren lugnt och metodiskt framåt i sin undersökning, stannar vid ett antal intressanta hållplatser. Han borde kanske stannat också vid några andra ställen, talat om att här finns det antagligen intressanta ting att undersöka men vi hinner inte just nu. Man måste klippa av en del trådar. Och gärna tala om att man gör det. Vissa av sina hållplatser borde EM å andra sidan ha ägnat ett större intresse. Jag återkommer till ett par av dessa.

EM är beläst. Han har mycket goda kunskaper om den agrarhistoriska, vetenskapshis-

toriska och vetenskapsteoretiska litteraturen. Här finns alla de aktuella och relevanta namnen.

EM använder, framgångsrikt, aktörsnätverksteorin, och då inte minst Bruno Latour, för att belysa institutionaliseringen av agrarkemin. EM utnyttjar också Thomas Hughes' teori om sociotekniska system för att belysa framväxten av ett agrarindustriellt nätverk. Jag tycker nog att användningen av Hughes känns litet skruvad: är det verkligen rimligt att kalla jordbruket för ett sociotekniskt system i Hughes' mening, är de centrala begreppen och ingredienserna i Hughes' teori verkligen relevanta här? Antingen borde han ha använts mer, och då diskuterats i förhållande till jordbruket, eller tonats ner.

Jag är inte heller särskilt förtjust i EMs ”miljöterminologi”. EM talar om sådant som ”miljöproblem”, ”miljöhot”, ”destruktivt kretslopp”, ”ekologisk kris”, ”ekologiskt jordbruk” och ”ekologiska brukningsmetoder”. EM talar aldrig om vad han menar med ”miljö” och ”miljöproblem”, hur ”miljö” förhåller sig till ”natur” och ”miljö” till ”naturresurser”. En del av dessa begrepp är hämtade från den nutida miljödebatten och är definitivt inte självklara ifråga om betydelse och innebörd.

Jag får inte heller någon rätsida på vissa av EMs resonemang om Liebig, t.ex. när det gäller ”teori och praktik”. EM säger att lantbruksorganisationerna ville använda agrikulturkemin i praktiken och sprida kunskapen till bönderna. (s. 59) Ville inte Liebig det? EM säger att Liebig kritiserades för sin ”brist på tillämpning”. (s. 61) Vad betyder det? Brist på intresse för praktisk tillämpning av sina teorier? Det rimmar dåligt med EMs påståenden om Liebig som popularisator, hans förmåga att översätta den kemiska teorin till en samhällelig angelägenhet och hans framgångsrika propaganda för att sprida de lantbrukskemiska idéerna. (s. 65. Se också s. 48ff. Det är inte heller helt lätt att förstå vad som skiljer Liebig's mineralteori från de Saussures och Sprengels. s. 49f.)

Expertbegreppet skulle kunna ha kastat ett

RECENSIONER

visst ljus över detta. Jag menar att Liebig och en rad andra lantbrukskemister stundtals uppträdde som experter. Liebig gav utifrån sina forskningsresultat, sina teorier, (praktiska) *råd* om hur man skulle lösa ett (samhälls-)problem. Han populariserade, han debatterade i dagspressen. Han pekade på framtida hot om man inte utnyttjade kunskapen, han pekade på löften om man utnyttjade kunskapen.

EM missar chansen att sätta in detta i ett "forskningsstrategiskt" eller ett "forskningspolitiskt" sammanhang. Vilket bör vara utgångspunkten: vetenskapligt frågande eller praktiska problem? Bör man satsa på inomvetenskapligt eller utomvetenskapligt motiverad forskning? Vilken typ av forskning är "nyttigast"? Kemisk forskning (utförd av forskare) vid universitet eller praktiska försök (utförda av kemiskt utbildade och jordbrukare) vid försöksstationer? En forskare som pläderar för inomvetenskapligt motiverad forskning behöver förvisso inte vara ointresserad av "tillämpning" av olika forskningsresultat. (Se t.ex. om Liebig s. 127.) Är "det inomvetenskapliga" och "det utomvetenskapliga" ett antingen-eller? Vad är skillnaden mellan forskning och försök? (s. 31f. och s. 62)

EM refererar en diskussion som har slående likheter med den om sektorsforskning 100–150 år senare. Det är som att se en gammal pjäs i en ny uppsättning. Nu är det andra aktörer som spelar rollerna, ny scenografi, anorlunda diktion, ny publik. Men det är ungefär samma frågor, delvis samma argument och åtgärder.

Liebig (och andra universitets- och högskoleforskare) menade att lantbrukskemin skulle vara en del av kemin och bedrivs vid universiteten på teoretiskt vis. Det var bra för jordbruket. Det fanns bara tillämpningar av vetenskap, ingen tillämpad vetenskap. Det behövdes inga särskilda agrikulturkemister.

Många inom Lantbruksakademien var emellertid skeptiska till vetenskapliga teorier. Färdigheter i det praktiska jordbruket var viktigare än teoretiska kunskaper. De tryckte på

prefixet agrikultur. Agrikulturkemin borde vara en egen disciplin. Det handlade om en dubbel kompetens, både teoretisk och praktisk skolning. En försöksstation var en plats där det fanns både laboratorium och försöksfält, både vetenskapsmän och lantbrukare – en skärningspunkt mellan teori och praktik. Det är uppenbart att uppgiften att sprida forskningsresultat, rådgivning, var viktigare än agrikulturkemisternas egen forskning. Verksamheten skulle styras av "problem", inte av vetenskapliga frågeställningar. Agrikulturkemin var inte till för att skapa stora kemiska teoribygggen eller utföra avancerad grundforskning. Vetenskaplig objektivitet och specialisering ställdes mot erfarenhet, mångsidighet och känsla. Men det gällde att upprätthålla en gräns mot såväl praktiken som universitetsforskningen. Försöksverksamheten kunde bara bedrivas av personer med vetenskapliga kunskaper.

Det gällde att få jordbrukarna att inse agrikulturkemin betydelse, göra dem till allierade. Agrikulturkemisterna måste bevisa sin nytthet, jordbrukarna måste lära sig förstå nyttan av vetenskapen, men samtidigt läras att inte hysa för stora förhoppningar: resultaten kunde dröja, det var ett långsiktigt arbete. Agrikulturkemisterna ville också "förvetenskapliga" jordbrukarna.

Agrarkemisterna trodde på möjligheterna att kontrollera naturen, att skynda på och synkronisera naturens processer. "Det primära syftet var att höja produktionen inom lantbruket genom att öka kunskapen om de processer som styrde lantbruket samt att ge råd till lantmännen om jordförhållanden och växtnäring." (s. 226) Det handlade om en påtagligt instrumentell syn på kunskapen, ett sektorsforskningsperspektiv.

Omkring 1880, då många av de gamla i akademien pensionerades och avlöstes av mer vetenskapligt inriktade personer, började kontakten med det praktiska jordbruket att tonas ner. Lars Fredrik Nilsson, akademins agrikulturkemist från 1882, lät bygga om och avsevärt utvidga laboratoriet på Experimen-

talfältet. Försöksfälten blev bihang till laboratoriet och förlorade sin ställning som demonstrationsfält. Det blev nu en plats för kemisk forskning. Syftet med verksamheten var för Nilsson alltjämt att skapa ett högproduktivt jordbruk; samma mål som tidigare men med andra medel. Nilsson förordade en forskning som arbetade utifrån vetenskapliga frågor. D.v.s. ”bra forskning är nyttig”-perspektivet. – Under 1880-talet försvann termen ”agrikulturkemi”. Agrikulturkemisterna blev kemister.

Carolyn Merchant utnämner Liebig till en av miljöhistoriens busar, som banade väg för ett miljövidrigt och kommersiellt jordbruk. ”Naturen övergick från att vara något levande och oförklarligt till att bli något mekaniskt och dött, som med vetenskapliga laboratorieundersökningar gick att förstå och kontrollera.” Jorden och växterna kunde manipuleras och anpassas till det kapitalistiska produktionssystemet. Det har resulterat i ett resursträvan och kemiskt jordbruk och miljöproblem. (s. 227f.)

EM tycks hålla med Merchant men ser två invändningar mot hennes resonemang. För det första presenterade Liebig sin teori under en tid då svält var nästan något normalt. Han visade att kemin kunde erbjuda lösningar på en del av problemet. För det andra kan Liebig ses som en föregångare till dagens diskussion om resurshushållning. Liebig och hans efterföljare såg ingen motsättning mellan kretsloppstänkande och resurshushållning å ena sidan och exploatering av naturresurser och strävan att kontrollera naturen å den andra. Detta kan ses som en variant på den nutida diskussionen om jordbruket är för vetenskapligt eller för litet vetenskapligt. Om – eller hur – man kan omforma naturen utan att föröda den. – Det skulle för övrigt ha varit intressant att få veta vilka som, på den teoretiska och ideologiska nivån, försökte bromsa jordbrukets modernisering/intensifiering och med vilka argument.

Lantbruksakademien kom att stå för frihandel, storbönder och (teoretisk) vetenskap.

Dess position underminerades genom tullstriden, tullvännernas seger, den politiska satsningen på småbönder och det praktiska kunnandets renässans. 1890 inrättades en lantbruksstyrelse. Staten öppnade eget. Varför? Ville bönderna utnyttja staten för sina syften? Var det en reaktion från praktikers män mot en förvetenskapligad lantbruksakademi? Här skulle EM genom en analys av det politiska skeendet ha kunnat knyta an till diskussionen om förändringen i statens roll och uppgifter vid sekelskiftet och till diskussionen om *hur det enskilda* och *det allmänna* blev *det samhällslika*. Det hade varit intressant att få en belysning av jordbrukets plats i detta skeende. Resonemanget kring Lantbruksstyrelsens tillkomst har nu blivit litet slirigt. (Se t.ex. s. 146.)

Avhandlingen borde absolut ha innehållit ett personindex. Det skulle heller inte ha skadat med en kronologisk översikt.

EM har ett effektivt språk. Han nickar till ibland – det finns en del språkliga fel och stavfel, som dock är skönhetsfläckar i en i övrigt mycket perspektivrik och gedigen avhandling. Att jag har efterlyst fördjupningar på vissa punkter, är i första hand en följd av att en intressant text lätt ger upphov till fortsatt frågande. Förmågan att kunna begränsa sig är fortfarande en mycket god egenskap hos en forskare.

Lars J Lundgren

Flickan och löjtnanten

Gunnar Dahl

Lund, 2000. 240 s.

I AUGUSTI 1845 lämnade ett litet sällskap Kristianstad för en längre resa ner till södra Europa. De resande bestod av en överstelöjtnant Trädgårdh med hustru och den snart 9-åriga dottern Sophie samt ett antal andra personer, bland dem en löjtnant Queckfeldt – min farfarsfar.

RECENSIONER

Resan, som skulle vara nästan ett år, gick genom det då ännu splittrade Tyskland och Schweiz till Turin och Nice ner till Neapel. Där vände man norrut igen och fortsatte till Rom. I Rom splittrades resällskapet. Löjtnanten stannade ännu en tid medan familjen Trädgårdh och de övriga resenärerna fortsatte hemåt genom Frankrike. Via bl.a. Bryssel och Hamburg återvände man så till Skåne.

Att företa sådana långa resor var, vid den här tiden, inte helt ovanliga bland adelen och det högre borgerskapet. Unga adelsmän på 1700-talet, som haft råd och lägenhet, genomförde ofta en s.k. "Grand Tour" till Sydeuropa. Nu, på 1800-talet, hade resandet blivit vanligare. Ett allt mer utbyggt järnvägsnät gjorde det dessutom inte längre fullt så strapatsrikt som tidigare. Det märkliga är alltså inte resan i sig. Inte heller det faktum att två av deltagarna förde dagbok under denna. Det märkliga är att dagböckerna bevarats och att de, genom en lycklig slump, hamnade hos historikern Gunnar Dahl.

De två som skrev om resan, om vad som hänt och om vilka intryck de fått, var den 8-åriga Sophie Trädgårdh och den 30-åriga löjtnanten. Här gavs alltså en möjlighet, inte bara att få en bild av hur en resa till Italien tedde sig vid mitten av 1800-talet utan också att se hur denna skildrats dels av en liten flicka, dels av en vuxen man.

För båda var resan naturligtvis en stor upplevelse. Förvånansvärt moget skriver lilla Sophie om allt det nya hon ser och om utfärder, teaterbesök osv. Hon skriver också om hur hon, tillsammans med några andra barn, firar sin födelsedag med presenter, lek och kakor.

Löjtnanten, vars dagbok inte börjar förrän i Italien, ser naturligtvis annorlunda på resan och noterar andra saker. Kort och kärnfullt beskriver han, dock utan att klaga, resans strapats samt sina intryck av konst och arkitektur. Han har dessutom ett något märkligt intresse för att besöka fängelser och han bevittnar (så vidrigt för en sentida läsare!) en avrättning.

Liksom Sophie skriver löjtnanten om män-

niskor och umgänge – bl.a. berättar han om de konstnärer han träffar i Rom och om det liv som levs i dessa kretsar.

Självklart kan en bok som beskriver två resenärers, ett barns och en vuxens, upplevelser under en förmodligen tämligen ansträngande resa till Sydeuropa vara intressant att läsa. Samtidigt är det naturligtvis en liten värld dessa resenärer skildrar. De tillhörde det övre samhällsskiktet där tjänstefolk och tillgång på pengar var självklarheter. Vardagliga problem berörs sällan eller aldrig. Varken Sophie eller löjtnanten skriver om allt detta praktiska som hör samman med en resa: att skaffa sig någonstans att bo och att äta (för både Sophie och löjtnanten tycks det självklart att man bor på de bästa hotellen och äter på bra restauranger) att packa, att ordna med pass och viseringar, att växla pengar och att köpa biljetter. Även sedan järnvägsnätet börjat byggas ut kunde en resa vara nog så besvärlig. Samtidigt var detta ingenting man klagade över. Åtminstone märks ingenting sådant varken hos Sophie eller löjtnanten.

Gunnar Dahl gör emellertid mer av sitt material. Han ger inte bara, med dagböckerna som utgångspunkt, en bild av två Kristianstadsbors upplevelser av den stora världen. Han låter också oss sentida få en uppfattning om hur det var att resa genom det Europa som hämtat sig från Napoleonkrigens fasor men som ännu inte blivit de nya nationalstaternas Europa.

Att en forskare och författare, utifrån ett bevarat material, försöker ge en bild av en större kontext kan vara nog så intressant. Gunnar Dahl gör emellertid mer än så. Han ger också läsaren en uppfattning om den forskningsprocess som legat bakom boken. Vi får följa hur han, utifrån ett namn som nämns i Sophies dagbok, spårar upp löjtnant Queckfeldt och får tillgång till hans anteckningar från Italienresan. Vi får också följa Gunnar Dahls ansträngningar att identifiera den "Annanen" som Sophie ofta nämner liksom hur han når fram till det överraskande resultatet av vad där *egenligen* stod i den dikt lilla Sop-

hie lärt av den franska jungfrun Madelaine. Forskaren Gunnar Dahl låter oss läsare hela tiden följa forskningsprocessen. Ibland visar det sig att en storstilad hypotes faller samman som ett korthus, ibland trillar alla bitarna i ett tankebygge på plats.

Flickan och löjtnanten är en läcker liten bok: nätt format med ett omslag som pryds av en bild av den söta lilla Sophie på framsidan och med ett fotografi av den något bistert bligande löjtnanten på baksidan. Det är en bok som jag absolut skulle råda varje historientresserad vän eller släkting att köpa till sig själv eller som present. En bok som ger en härlig läs-upplevelse och låter läsaren få del av en värld som är så annorlunda än vår egen.

Men det är också en bok som jag, som lärare på Historiska Institutionen, mycket väl skulle kunna tänka mig att sätta i händerna på mina studenter. Dels för att den ger bilden av ett svunnet Europa och av ett sätt att leva som inte längre finns. Men också – och framför allt – för att man i *Flickan och löjtnanten* får en god lektion i hur en forskare arbetar. Hur man, som forskare, kan använda ett material, översiktligt presentera andras forskningsresultat och slutligen resonera sig fram till ett eget resultat.

Eva Queckfeldt

Internal Rivalries and Foreign Threats 1869–1879

Sven Rubenson, ed

Acta Aethiopica Volume III. Etiopien och Sverige 2000. 349 s.

ETT STORVERK HAR fullbordats i och med denna volym. År 1987 utkom *Correspondence and Treaties 1800–1854*, 1994 Tewodros and His Contemporaries 1855–1868 och nu ovannämnda bok. Det innebär att korrespondens mellan å ena sidan etiopiska furstar och undersåtar och å andra sidan makthavare av olika slag i Egypten och Europa har uppspårats och tryckts. Professor Sven Rubenson i

Lund har lett arbetet men har haft många medhjälpare, för föreliggande volym främst Amsalu Aklilu, Merid Wolde Aregay och Samuel Rubenson.

Det största antalet brev har återfunnits i Egyptens riksarkiv. Vidare har italienska, brittiska, franska, tyska, österrikiska, ryska och även svenska arkiv genomgåts. Brevet har mestadels skrivits på amhariska och arabiska. I boken är de avtryckta på ursprungsspråket och dessutom på engelska.

Bland breven till drottning Viktoria, kejsar Napoleon, kung Viktor Emanuel och andra härskare finns också brev till Evangeliska Fosterlandsstiftelsens styrelse och företrädare. Det var här, i det nuvarande Eritrea, som självständig svensk yttre mission började. Rörande är ett brev skrivet på svenska av en ung etiopisk studerande i Massawa. Det börjar ”Ärande Styrelse Guds frid” och är sålunda anpassat till missionärsspråket.

Det stora arbetet med de etiopiska källorna är finansierat av SAREC, SIDA och HSFR. Då detta bör vara ett arbete som står sig, medan mycken hjälptivitet förstörs i regionens krig, kan tankarna gå till den sachsiske kungens kruka i Snoilskys dikt, den kruka som fanns kvar, när det bortbytta regementets soldater var döda.

S.O.

Uppbrott från stenriket. Utvandring från Kronoberg och kronobergare bortom haven

Ulf Beijbom

Emigrantinstitutets vänner. Växjö, 2000. 301 s.

ÅNGERMANLÄNNINGEN ULF BEIJBOM har som chef för Emigrantinstitutet i Växjö ägnat större delen av sitt livsverk åt Amerikautvandringen, framför allt från Småland, och på motsvarande sätt forskat om smålänningar i andra världsdelar. I den föreliggande boken

RECESSIONER

ger han en attraktiv summering av mycket av sin forskning.

Tidsmässigt sträcker sig skildringarna från början av 1800-talet till slutet av 1900-talet, men det är inte den kronologin som bestämmer bokens disposition utan i stället grupperas de olika uppsatserna efter emigrationens logik: produktionsförutsättningarna i Kronobergs län, arbetsvandringar till grannländer, karakteristika om utvandarna, smålänningar i USA, Kanada, Australien och Sydamerika och slutligen något om återinvandring och immigration till utvandrabygden.

Emigrationen började inte särskilt tidigt från Kronobergs län, inte heller blev den sensationellt stor från denna landsdel; den stora emigrationsutredningen intresserade sig mer för utvandringen från de andra småländska länen. Men så kom Vilhelm Mobergs utvandrarserie, så småningom Jan Troells film och ytterligare två och ett halvt decennium senare musikalen om Kristina från Duvemåla. Redan 1965 hade Emigrantinstitutet tillkommit. Dessa faktorer har lett till att Kronobergs län har fått en särställning i vår uppfattning om Amerikautvandringen. Hembygdsforskare, inte minst i Långasjö, har också gjort fina insatser för att dokumentera utvandringen från bygden. Ulf Beijbom ger litteraturreferenser till de olika kapitlen, och av dem framträder klart hur mycket som finns skrivet. Inte minst av den anledningen – för att skapa överblick – är Beijboms arbete av stort värde. I sitt inledande kapitel frågar författaren om Sveriges utvandringshistoria kan speglas i ett län och han svarar inte explicit på frågan, men boken i sig ger ett svar. Den visar att det är möjligt. Författarens grepp är gott.

Någon gång kan man tycka att det varit bra om författaren vidgat perspektivet lite. Avsnittet ”Smålandsposten om utvandringen” ger en bild av en mycket utvandringsfientlig opinion, där vi även får ta del av bildandet av länsavdelningen av Nationalföreningen mot emigration. Här hade det känts naturligt, om skildringen av inställningen och händelserna i

Kronobergs län mer satts i relation till attityder och utveckling i riket i övrigt.

Ulf Beijbom ägnar väl så mycket uppmärksamhet åt de smålänningar som immigrerar in i främmande land som åt dem som emigrerar från Småland. Här finns också många intressanta öden. Det är naturligt att lyfta fram dem som lyckades: guvernörer, storföretagare, storbyggmästare och framgångsrika chefredaktörer, men uppmärksamhet ges också till farmardrängar och till guldgrävare, för vilka guldet blev till sand.

Slående är det fina bildmaterialet, som det varit möjligt att illustrera boken med. Likaså är registren utmärka, både över personer och över orter, så även om faktamaterialet ibland kan kännas överrikt, är det inte svårt att hitta i boken.

Återinvandrarnas betydelse tangeras. Intressant är uppgiften från Långasjö att var fjärde av de fastigheter som var tillgängliga för socknens bönder vid något tillfälle under perioden 1897–1941 förvärvats med dollar. Re-emigranterna kunde också bidra till väl konsoliderade sparbanker och till framgångsrikt nyföretagande. Ingvar Henricson och Hans Lindblad har i *Tur och retur Amerika. Utvandrare som förändrade Sverige* (1995), bland annat på uppgifter från Beijbom, kommit in på frågan om svenskamerikanarnas betydelse för Sverige, men mycket mer kan göras. Vi har även hela opinionsbildningen. I vilken grad utgjorde svenskamerikanerna och amerikabreven en balans mot den övervikt som Tyskland hade inte minst i den akademiska världen?

Bokens sista faktauppgift är talande: 1851–1930 utvandrade nära 60 000 kronobergare till Nordamerika, medan mer än 45 000 sedan 1941 invandrat till länet. Kanske bör Emigrantinstitutet slopa den första bokstaven i sitt namn för att vara i takt med tiden?

S.O.

Per Albin IV. Landsfadern

Anders Isaksson

Wahlström & Widstrand 2000. 526 s.

ANDERS ISAKSSONS Per Albin-biografi har fått mycket beröm. Och berömmet är i mycket befogat. Isaksson kan det där med politik, har en känsla för hur beslut fattas. Han har ett genuint intresse inte bara för sin huvudperson utan för de flesta andra också, och han är frikostig med paralleller till seklets senare delar. Man lär vid läsningen känna Anders Isaksson minst lika mycket som Per Albin Hansson.

Isaksson har ett mycket bra språk, och han har förståelse för nödvändigheten av dramatik i en bok. Iscensättningen är skicklig. De första orden i boken är: "P.A. Hanssons död hårt slag för folket: KONUNGEN I TÅRAR när budskapet nådde Drottningholm". Så stod det på Expressens löpsedel den 6 oktober 1946. Redaktionschefen Sigge Ågren skall ha frågat om det verkligen fanns täckning för rubriken om kungens tårar, men reportern Gösta Ollén svarade med en motfråga: "Tror du att kungen dementerar?"

Det har gått femton år sedan den första delen i tetralogin om Per Albin utkom. Sedan har det blivit en bok per lustrum, och vår statsminister har således givits nära 2000 sidor.

Ser vi på helheten i biografien, kan sägas att det är dålig balans i verket. Del 2 behandlar åren 1917 och 1918, alltså endast två år och dessutom en tid då Per Albin inte hade någon av huvudrollerna. De spelades på den socialdemokratiska sidan av Hjalmar Branting och LO-ordföranden Herman Lindqvist. Detta skall jämföras med den sista delen som omfattar åren 1928–46, 18 år och den tid då Per Albin gjorde sin verkligen viktiga insats. Även inom sista delens ram råder obalans. 360 sidor ägnas åt tiden fram till samlingsregeringen, och sedan är det 145 sidor om krigsåren, då Per Albin verkligen blev "landsfadern".

Nu kan det sägas att om Per Albin och kriget har Alf W Johansson skrivit en bok med denna titel, vilket kan göra att författaren fin-

ner det mesta redan vara sagt. Någon skillnad i grundsyn finns inte heller mellan Anders Isaksson och Alf W Johansson av 1985. – Däremot redovisade som för många är bekant Johansson en annan syn 1995 vid Riksbanksfondens stora symposium om andra världskriget. – Invändningen till trots är det synd att Isaksson blir så förhållandevis kortfattad, då den intressantaste tiden närmar sig. Här finns bland annat väldigt mycken litteratur att aktivt ta ställning till. Men tydligen var det inte bara Per Albin som blev trött på 1940-talet. Samma öde har drabbat hans biograf.

En generell fråga vid skrivandet av en biografi är hur mycket utrymme som skall ges åt personen och hur mycket det bör vara fråga om tidsskildring. Givetvis måste det vara både – och. Att följa en människas öde kan vara ett effektivt sätt att lära känna en tid. Men är det en person i samhällets toppskikt som porträtteras, bör det enligt min uppfattning inte bli alltför mycket av allmän tidsskildring. Anders Isakssons svaghet för tidsskildringar har i hög grad bidragit till verkets stora omfång.

Anders Isakssons bok innehåller personförteckning och en stor litteraturlista, däremot inga noter. Vi vet alla att noter kan vara ett gissel – för författaren; däremot är de mycket uppskattade av de läsare som vill ha belägg för författarens olika påståenden. Jag begär inte att en populärhistoriker som Anders Isaksson skall ha noter, där författaren i detalj skall redovisa sina källor. Däremot hade det varit mycket värdefullt om författaren för varje kapitel hade givit en redovisning för de viktigaste källorna. Tio sidor litteraturförteckning för de fyra stora böckerna ger inte mycket vägledning, om man inte redan i förväg känner till källorna. För övrigt är det påfallande att Isaksson i sin litteraturförteckning endast tar upp monografier, inga uppsatser. – Som gott mot exempel kan anföras Sven-Erik Larssons biografi över Bertil Ohlin. Den är på 547 sidor, och de olika påståendena är baserade på källhänvisningar i notform. Gissningsvis kommer Larssons biografi att visa sig mer användbar för historiker än Isakssons.

RECENSIONER

Givetvis bygger Anders Isaksson mycket på de historiker som före honom behandlat tidsavsnittet. Alf W Johansson är redan nämnd. Bengt Schüllerqvist är en annan som spelat stor roll. Birger Norman märks vid skildringen av Ådalshändelserna. Många andra skrifter kan också igenkännas, dock utan att hänvisning till dem göres.

Efter de fyra volymerna om Per Albin Hansson kan det vara befogat både för författare och läsare med en sammanfattning på 20 à 30 sidor: Vilka var Per Albins drivkrafter? Vad var utmärkande för honom som politiker och människa? Vilka var hans starka sidor? Vilka är hans viktigaste insatser? Vad är resultatet av hans gärning?

Scandia kan vara ett bra forum för en sådan summering.

S.O.

De rena och de andra. Om tvångsteriliseringar, rashygien och arvsynd

Maciej Zaremba

Bokförlaget DN. 1999. 346 s.

I SEPTEMBER 1997 publicerade Maciej Zaremba tre artiklar i *Dagens Nyheter* som väckte uppmärksamhet i en stor del av världen. De handlade som vi vet om svensk steriliseringspolitik. Till en del byggde dessa artiklar på Maija Runcis avhandlingsarbete, som blev färdigt följande år. Med visst fog sades att det inte var mycket som var nytt i Zarembas artiklar. 1991 hade Gunnar Brobergs och Matias Tydén *Oönskade i folkhemmet* utkommit liksom samma år Bosse Lindquists *Förädlade svenskar*. Det skulle således ha varit rubrikerens storlek och framför allt platsen för deras publicering som gjorde att genomslaget 1997 blev så väldigt mycket större än 1991.

Kontexten är emellertid annorlunda. Det framträder i denna nu årsgamla bok. Zaremba har intensivt studerat sitt stora ämne och ger en bred skildring av rashygien, eugenik

och steriliseringar i världen. Samtidigt är det en formidabel stridsskrift mot mycket som hålles heligt i Sverige: folkhemmet, det starka samhället, den svenska traditionen, det lutherska arvet samt Ellen Key och Alva Myrdal.

Zaremba vänder sig således mot den tanke som ofta förts fram att svenska steriliseringar endast var ett uttryck för tidsanda från 1920-talet och framåt. Med författarens effektiva språkbruk: "De nordiska länderna utgjorde på 20-talet rashygienens europeiska avantgarde för att efter krigsslutet övergå till att vara dess enda epigoner" (s. 163).

Varför var det då så? Jo, menar Zaremba, vi hade och har ett samhällsklimat, där det allmännas väl har satts före individens. Vi har en rättstradition, där man förnekar rättsuppfattningar vid sidan om eller till grund för lagar. Svenska läkare, svenska universitet har prioriterat samhällsnyttan före den enskilde patienten. Svenska folkhemmet var ett gott hem för de skötsamma, de normala, inte för de udda, avvikande. I förbigående avrättas filosofen Torbjörn Tännsjö, som funnit "att det kunde vara 'rimligt' att avliva en frisk person för att ur henne utvinna organ med vars hjälp tre svårt sjuka kunde räddas till livet – eftersom tre liv är fler än ett. Torbjörn Tännsjö, som även anser att det kan vara 'en moralisk plikt' att abortera handikappade barn, undervisar läkare i medicinsk etik" (s. 262).

Så har vi då det lutherska arvet. Det är i de protestantiska länderna man talar om arvsynd, och läran om denna synd har vi från den augsburgska bekännelsen. Har man en arvsynd hjälper det inte att göra gott. Allmosor förkastas. Vålfärden blev i stället en kollektiv angelägenhet. Zaremba noterar att det finns en ålderdomlig svensk synonym till arvsynd, skötesynd, och den absoluta majoriteten av steriliseringsoffren var av Evas kön.

Är Zarembas teser övertygande? Ja till delar. Det verkar klart att det funnits mindre spärrar mot steriliseringar i de länder, där man har hyllat idén med "det starka samhället". De är också länder med protestantisk tradition. Huruvida man skall lägga någon vikt vid arv-

syndsläran är jag osäker. Jag vill snarare hänvisa till traditionen att de lutherska kyrkorna haft benägenheten att vara redskap åt staten, att deras självständighet varit mindre än katolska kyrkans. Om också Luther förkastade allmosor, så har det funnits och finns en filantropisk tradition i protestantiska länder som enligt min kunskap inte är mindre än i katolska.

Kanske blir min viktigaste invändning att det finns en tendens hos Zaremba att generellt ta avstånd från protestantisk tradition och folkhem. Jag går med på att dessa traditioner varit olyckliga för svensk steriliseringspolitik, men hur mycket kan man generalisera utgående från denna? Zaremba citerar utförligt den brittiske författaren G K Chesterton, och när denne angriper eugeniken är det lätt att hålla med. Men när han fortsätter och angriper hälsoråd från samhället/ läkare, då hoppar jag av tåget. Läkare skall få ägna sig åt att laga brutna ben, inte att ge allmänna hälsoråd, menar Chesterton och tydligen också Zaremba, men enligt min uppfattning har allmän hälsouppläsning varit viktigare för människors välbefinnande än läkares specialistvård. Det kan tyckas vara en detalj, men är givetvis uttryck för ”att lägga livet till rätta”, en tradition som har stark förankring i Sverige men som under ett drygt decennium varit mycket kritiserad.

Ett par reflexioner av allmän karaktär vid läsningen av Zarembas bok. Det finns en stor självkänsla idag hos människor som företräder en katolsk tradition. Delvis kan det ha att göra med att katolska kyrkan är snabbt växande i Sverige, medan protestantiska samfund tynar. Det kan jämföras med den stolta självkänslan hos protestanter för cirka 100 år sedan, då de menade att det mest utvecklingsbara fanns på protestantisk mark. Uppfattningen var så stark att också en man som författaren Ernest Renan helt accepterade den och beklagade att inte Frankrike blivit protestantiskt.

Man kan fråga sig varför en person som Maciej Zaremba med polsk och katolsk bak-

grund med så stor stridsglädje angriper de nämnda svenska traditionerna. Jag är helt övertygad om att han menar att vi i Sverige dåligt gjort upp med mörka sidor av vårt förflutna. Men jag tror också att han upplevt det som irriterande att vi med sådan förtjusning talat om den svenska modellen och haft en tendens att se ner på andra traditioner. Det är alltid lockande att sticka hål på självrtäddighet, antingen den är individuell eller kollektiv.

S.O.

Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999

Jonas Anshelm

Stockholm, 2000. 519s.

SLAGKRAFTIGA TITLAR ÄR ofta överdrivna. Det är den inte i detta fall. På 1950-talet prisades atomkraften för att den var en fredens tjänare. Jesaje ord om svärd som skulle smidas om till plogbillar syntes äntligen gå i uppfyllelse. Två decennier senare talades i stället om att kärnkraft och kärnvapen var två olika sidor av samma teknologi och att kärnteknologin var en teknologi som bar död och förstörelse inom sig. Inför folkomröstningen 1980 beskrev linje 3 en situation med hundratalsentals cancersjuka, tusentals aborter och hela landskap som måste evakueras i händelse av reaktorolycka i ett svenskt kärnkraftverk.

Om dessa väldiga skillnader i synen på kärnkraft har docenten Jonas Anshelm vid tema Teknik och social förändring i Linköping skrivit sin stora bok. Flera har skrivit om kärnkraft och politik tidigare: Evert Vedung, *Kärnkraften och regeringen Fälldins fall* (1979), Sören Holmberg & Kent Asp, *Kampen om kärnkraften* (1984), Sven-Erik Larsson, *Den borgerliga trepartiregeringen 1976–1978 och kärnkraften* (1986), Stefan Lindström, *Hela nationens tacksamhet. Svensk forskningspolitik på atomenergiområdet 1945–1956* (1991), Annki Schagerholm, *För het att hantera.*

RECENSIONER

Kärnkraftfrågan i svensk politik 1945–1980 (1993) och Per Lindquist, *Det klyvbara ämnet* (1997). I motsats till dessa nämnda studerar Jonas Anshelm särskilt mycket det material som är utanför riksdagen, alltså inlägg från näringslivet, kraftindustrin, fackföreningsrörelsen, antikärnkraftsrörelsen, vetenskapsmän och lekmän.

Anshelm har gått igenom ett väldigt stort material och har utnyttjat Bibliotekstjänsts förteckningar över tidnings- och tidskriftsartiklar. Ibland kan man tycka att materialet är överrikt, och man är beredd att säga till författaren att man tror på hans skildring av debatten även om han tagit med ett något mindre antal artiklar och debattinlägg.

Vid sidan om karakteriseringarna av kärnkraften som frälsning och domedag går det att här använda Hegels gamla schema med tes, antites och syntes. Syntesen skulle således ha uppnåtts under 1990-talet. Då talades om ”hållbar utveckling” och ”ekologisk jämvikt”. Teknikfientligheten som varit tydlig under 1970-talet efterträddes av att de olika debatt-deltagarna förlitade sig på tekniker och ville använda bevisföring som byggde på teknisk kunskap och tekniska argument.

Vid läsningen av Jonas Anshelms bok kan man tänka på det svenska ordet ”lagom”. Svenskar kan ibland betrakta sig som företrädare för ”landet lagom”. Men i kärnkraftsdebatten var man långt ifrån ”det lagoma”. Bland annat tog det sig uttryck i att kärnkraftsolyckan i Harrisburg fick en mycket stor uppmärksamhet och att den svenska pressen gav en betydligt mer pessimistisk bild av det inträffade än den amerikanska. Man kan fråga sig varför den svenska kärnkraftsdebatten blev så uppskruvad. En förklaring är att kärnkraftsfrågan blev intimt sammankopplad med maktskiftet i Sverige 1976, då det ledande oppositionspartiet tog kärnkraftavvecklingen på entreprenad och sedan inte kunde leva upp till sina utfästelser. Vidare blev kärnkraften – förutom att vara viktig i sig – en symbol för högenergisamhälle, storkonsumtion och fortsatt snabb tillväxt. De som kände

olust i det moderna samhället tyckte sig ha fått rationella skäl till att ”vilja hoppa av”.

Sedan tillkommer det personligas betydelse. Antikärnkraftslinjen hade många mycket värtaliga förespråkare som Eva Moberg, Maria Bergom Larsson, Astrid Lindgren, Lars Gyllensten, Hans Alfredson och Tage Danielsson. Och så hade man Olle Alsén i Dagens Nyheter. Man kan fundera på vad det betydde, att Sveriges största morgontidning var så hårt engagerad i antikärnkraftsfronten, en linje som upphörde, när Svante Nycander 1993 krävde att förbudet mot kärnkraft skulle upphävas.

Det är ett viktigt ämne som Jonas Anshelm skrivit om. Man får många utblickar i det skiftande tidsklimatet. Viktigt är att författaren behärskar sitt stora material, inte drunknar i det utan skapar hållbara strukturer.

S.O.

Stockholmsöverenskommelsen rörande den svenska öst-väst-handeln – ett folkrättsligt bindande avtal?

Christer Ahlström

Utrikespolitiska Institutet, Research Report 27, 1996. 206 s.

DEN 15 JUNI 1951 överlämnade biträdande utrikesminister Dag Hammarskjöld efter starka påtryckningar från Washington ett hemligt dokument till USA:s Stockholmsambassadör Walton Butterworth. Genom denna s.k. Stockholmsöverenskommelse förpliktade sig det alliansfria Sverige att i stort sett upphöra med export av strategiska varor till länder inom östblocket. Sverige anslöt sig således i det tysta till västmakternas ekonomiska krigföring, som nådde en första höjdpunkt under Koreakriget 1950–1953. Som belöning erhöll Sverige 1952 genom ett bilateralt avtal med USA rätt att importera amerikansk högteknologisk krigsmateriel, bl.a. elektronik, jetmotorer och viss maskinell utrustning, på samma förmånliga villkor som länderna inom NATO. Den svensk-amerikanska Stockholms-

överenskommelsen har därefter kommit att spela en central roll i den starkt polariserade debatt beträffande trovärdigheten i den svenska neutralitetspolitiken under det kalla kriget, som förts med stor intensitet och hetta sedan 1990. Vissa har gjort gällande att Sverige i det närmaste anslöt sig till den västliga försvarssalliansen NATO – en sorts de facto anslutning som medförde att den officiella neutralitetspolitiken komprometterades. Andra menar att de åtgärder Sverige vidtog under det kalla kriget var helt förenliga med folkrätten och att de därför inte heller komprometterade den svenska neutralitetspolitiken.

I sin undersökning studerar Christer Ahlström, juris doktor och departementssekreterare i UD, Stockholmsöverenskommelsen ur dels ett folkrättsligt, dels ett statsrättsligt perspektiv. Fokus ligger på problemkomplexet med juridiskt och politiskt bindande överenskommelser i internationellt samarbete och syftet är ”att analysera 1951 års överenskommelse i ljuset av den folkrättsliga teoribildningen om etablerandet av kontraktuella förhållanden”. Till grund för undersökningen ligger omfattande litteraturstudier kompletterade med diplomatiskt aktmaterial från UD:s och Neutralitetspolitikkommissionens arkiv, inklusive nedtecknade förhör, samt publicerade domslut i Internationella domstolen i Haag (Haagdomstolen) och Fasta mellanfolkliga domstolen (The Permanent Court of International Justice). Studien är utarbetad inom ramen för Utrikespolitiska Institutets program för utrikes- och säkerhetspolitisk forskning avseende Europa och Nordamerika.

Vilken formell status hade Stockholmsöverenskommelsen? Var den rättsligt bindande? Enligt traditionell uppfattning gäller för en folkrättsligt bindande överenskommelse att parterna utväxlar s.k. ”full powers” (*jus representationis*) för att visa att representanterna har behörighet att binda staterna. Överenskommelsen måste vara ratificerad både internt och externt. Slutligen skall den vara registrerad och publicerad i nationella och in-

ternationella traktatserier. Inget av dessa tre kriterier stämmer in på Stockholmsöverenskommelsen. Efter att ha studerat olika utslag i internationella domstolar och den folkrättsliga doktrinen konstaterar Ahlström att 1951 års överenskommelse inte desto mindre var en rättsligt bindande mellanstatlig traktat i förenklad form. Att Hammarskjöld inte överlämnade någon skriftlig fullmakt till ambassadör Butterworth spelar mindre roll eftersom han uttalade sig i en fråga som låg inom hans verksamhetsområde. Hammarskjöld hade sedan 1946 ansvar för handelspolitiska frågor i UD och representerade Sverige vid de internationella förhandlingarna om Marshallhjälp och i OEEC. Av förarbetena till 1969 års Wienkonvention om traktaträtten framgår att det formella kravet på ratificering av mellanstatliga avtal alltsedan 1945 var under kraftig uppluckring. I motsats till FN:s förbundsakt behöver enligt FN:s stadga (artikel 102) en mellanstatlig överenskommelse inte vara registrerad i FN-sekretariatet för att vara rättsligt bindande.

Ahlström behandlar Stockholmsöverenskommelsen även ur ett svenskt statsrättsligt perspektiv. Hur såg kompetensfördelningen ut mellan riksdag och regering på traktatpolitikens område vid denna tid? Var det möjligt att träffa en mellanstatlig överenskommelse utan inblandning av riksdagen under 1809 års RF, som utgjorde gällande rätt? Efter det demokratiska genombrottet i Sverige önskade man på politiskt håll öka den demokratiska kontrollen över utrikespolitiken. Ett steg på vägen togs genom författningsreformen år 1921 då utrikesnämnden inrättades som samsrådsorgan i utrikesfrågor mellan riksdag och regering. Där skulle regeringen överlägga med riksdagen i samtliga ”utrikesärenden av större vikt” (RF § 12). Genom denna informationsplikt bibehölls en viss parlamentarisk insyn även i utrikespolitiskt känsliga frågor. En överenskommelse som innebar att Sverige efter starka påtryckningar från USA anslöt sig till västmakternas strategiska embargo politik mot det kommunistiska Östeuropa under det

RECESSIONER

kalla kriget var otvivelaktigt en fråga ”av större vikt”. Eftersom varken Hammarskjöld eller hans överordnade utrikesminister Östen Undén och statsminister Tage Erlander informerade utrikesnämnden om Stockholmsöverenskommelsens existens bröt den svenska regeringen på ett flagrant sätt mot författningen.

Hård kritik riktas även mot Neutralitetspolitikkommissionens betänkande, *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969* (SOU 1994:11), där Stockholmsöverenskommelsen diskuteras på ett ofullständigt och delvis missvisande sätt. Enligt kommissionen förde Sverige en självständig utrikeshandelspolitik. Hammarskjöld utlovade endast viss informationsplikt gentemot USA vad gällde den strategiska exporten till Östeuropa. I betänkandet hävdar kommissionen vidare med emfas att Sveriges hemliga samarbete med de västliga stormakterna som helhet under det kalla kriget var helt förenligt med folkrätten eftersom det ”inte innebar någon bindning eller förpliktelse att agera på ett visst sätt i krig och inte minskade möjligheterna att stå utanför ett storkrig, om man inte själv angreps. Sålunda bands inte den svenska handlingsfriheten”.

Som Ahlström framhåller borde Neutrali-

tetspolitikkommissionen ha diskuterat huruvida Stockholmsöverenskommelsen inte medförde just en sådan ”bindning” av neutralitetsrättslig relevans mellan Sverige och USA. Den innebar ju att det alliansfria Sverige, mot att erhålla samma prioritet som övriga västeuropeiska stater innehade beträffande leveranser av amerikansk försvarsteknologi, ingick ett rättsligt bindande avtal med USA om att inte exportera strategiska varor – främst kullager – till Sovjetunionen och dess satellitstater. Någon neutralitetsklausul som skulle ha kunnat åberopas av Sverige i händelse av väpnad konflikt mellan USA och Sovjetunionen fanns inte. Enligt Ahlström bygger därför kommissionens viktigaste slutsats ”på en undermålig analys”. Ja, dess analys av de folkrättsliga aspekterna är så ”rudimentär” att det inte går att dra några slutsatser av betänkandet i detta avseende.

Det är den folkrättsliga avtalsmekanismen och teoribildningen kring denna som står i fokus för Christer Ahlströms intresse. Hans undersökning bidrar emellertid också på ett förtjänstfullt sätt till att fördjupa vår kunskap om de svensk-amerikanska relationerna 1950–52 och om de frågor de efterlämnat.

Bengt Nilson